

ИСТОРИОГРАФИЈА

Проф. др Михаило ВОЈВОДИЋ*

О ПРАВНИМ ИЗВОРИМА ЗА ИСТОРИЈУ ЦРНЕ ГОРЕ

(Поводом зборника докумената *"Црногорски законици, њавни извори и ѡлиитички актии од значаја за историју државности Црне Горе"*
Историјски институт Црне Горе, Подгорица 1998)

Своје излагање отпочео бих речима великог српског научника, историчара и политичара Стојана Новаковића, које је написао далеке 1913. године: "Морамо гледати прошлост само да уочимо погрешке и примере које треба избегавати. Морамо следовати новој светлости коју нам отварају нови векови и примери великих народа и цивилизација. Једино у том правцу је наше будуће спасење". То је Новаковић написао после ратова на Балкану 1912-1913. године. Међутим, најновија историја балканских држава и народа није била уистину ништа друго до огледало њихових ратова, честих побуна и устанака, борби против страних господара и затим дуготрајно и мучно изграђивање сопствене државне структуре и учвршћивања свога међународног правног положаја. Иако се у свести нашег народа као дела балканског света доста рано развио осећај да треба сачувати сведочанства о свему што се дешавало и како је све настајало, чини се да није само крива небрига да се то спроведе, због тога што се ужурбано правила сопствена кућа, него што су пре свега ратови стварали такву пустош да је понајчешће и највише тада страдало оно што је остало забележено. Премда су учесници или очевици збивања, у нас, хтели да оставе изворе о свом времену, у процесу у коме се стварала држава, рађала се и потреба да се пише не само о савременим појавама него и о прошлости, а то значи осећала се и потреба да се користе подаци, да се упознају чињенице, да се проналазе извори, да се прати али и да се прави литература. Чини се да се и у нас, скоро у исто време када и у свету, јавила тежња да се о прошлости изричу судови на основу нових још непознатих, односно тек истражених података. Дух

* Аутор је редовни професор на Филозофском факултету у Београду.

француске позитивистичке историографске школе, која је у другој половини XIX века показала праву глад за архивским подацима, као да је тада захватио читаву Европу. Када је, на пример, на позив министра Јована Ристића новинар Ђорђе Поповић Даничар ушао у регистратуру Министарства иностраних дела Кнежевине Србије, био је просто запањен чињеницом колико је тамо грађе и како је добро регистарски сређена. Његова књижица *Србија 1878*, која је тада настала на основу тих докумената, била је запажена у европској јавности. По свој прилици су и Црногорци брижно чували своје изворе историје. Када је Француз Ленорман, аутор књиге *Турци и Црногорци*, посетио Црну Гору 1865. године, приметио је, како каже у својој књизи, да Црногорци добро чувају своје архивалије и да их држе - чини ми се да је написао - пажљиво спрењене у једном сандуку. Било је, на жалост, и много примера одношења домаћих извора. Не мислим само на ратне године. Догађало се, на пример, да су их и домаћи људи предавали странцима. Руски путописци, дипломате и агенти који су крстарили Балканом добили су у своје руке део наших драгоцених рукописа. Можда је то била и срећа, јер су тако спашени, с обзиром на касније олује које су захватиле Балкан и у којима је нестало доста драгоцених списа и других писаних докумената.

Још давно се у нашој историографској науци осетила празнина због тога што нема публикованих корпуса извора. Није се увек могло лако истраживати, а недоступни су били инострани извори. Често се, за обрађивање историје, користила традиција, у написаним делима се осећала епска распеваност, изношена су слободна тумачења и улепшавала се прошлост. Премда се романтичарски приступ прошлости напустио у последњим деценијама XIX века - сетимо се само тада рађања критичке школе у српској историографији која ће стећи велики углед и знатан број присталица међу истакнутим научницима - многи архиви су међутим били недоступни, а каткада и из политичких разлога затворени за истраживање. Стојан Новаковић се, на пример, од 1906. године, када је постао председник СКА, трудио да покрене организован рад на сакупљању извора за новију историју, али се тада није много на томе учинило. Тек после Првог светског рата, када су се у свету почеле појављивати велике збирке извора, учињен је знатан напредак и у домаћој науци да се поједини дубоко скривени извори публикавањем приближе јавности. Довољно је само сетити се разних часописа у Београду или драгоценог часописа *Записи на Цетињу* са Душаном Вуксаном на челу, који су систематски објављивали изворе. Овоме треба додати допринос угледног универзитетског професора историчара Станоја Станојевића да се у Српској Академији оснује Институт за сакупљање извора за период 1908-1918. а који је и отпочео рад на томе.

Историографија, наравно, не може сузити своје поље рада и бавити се искључиво проналажењем и систематизовањем извора. Али се она не може ни унапредити без нових података. Непознате чињенице су и претпоставка сваког даљег продубљивања сазнања о прошлости. Штавише, и груписање појединих објављених извора има огроман значај, јер самим тим они постају лако доступни свима који желе да се занимају за

прошлост. Мало је, међутим, добрих стручњака за систематизовање историјских извора. Још су у великим европским земљама, када су почели публиковати своју грађу из новије историје, а поводом утврђивања одговорности за Први светски рат, показали да то могу чинити само афирмисани научници. Види се то по именима приређивача. За одабирање, приређивање и објављивање грађе потребно је велико знање, стручност, стрпљивост, објективност, а уз то и огроман напор. На жалост, у нас се то још увек сматра као другоразредни облик научног рада. Заводљивост писања и објављивања синтеза и даље је привлачнија од проналажења нових чињеница.

Све ово напред сам рекао у жељи да подвучем огромни значај петотомног корпуса грађе *Црногорски законици 1796-1916, I-V, Подгорица 1998*, грађе која је овим не само постала опште добро, а то значи не само оних који се интересују за прошлост, него уопште, а уз то неопходан приручник генерацијама будућих историчара заинтересованих за историју Црне Горе. Спој искуства и младости, огроман труд двојице приређивача и њихово одлично познавање историје били су темељ на основу кога је пред нас, заправо на светлост дана, овим изашло све оно најдрагоценије што објашњава дух нове црногорске државе.

Приређивачи овог безброја докумената, академик Бранко Павићевић и научни сарадник Историјског института Црне Горе Радослав Распоповић, су, чини ми се, биле најпозваније личности да ураде овај замашни посао, а они су га обавили на начин како то наука од њих и захтева. Академик Бранко Павићевић је већ деценијама у врху југословенске науке и припада оној плејади историчара која је 50-их - 60-их година овог века омогућила нашој историографској науци такав домет да је она на више светских скупова историчара добила највиша признања. Он је без сумње најкомпетентнија личност за тумачење историје правног утемељења власти у Црној Гори, јер се тиме континуирано бавио још од рада на својој дисертацији *Сиварање државне власти у Црној Гори*, коју је одбранио 1954. године. Бављење правном историјом било је, међутим, за њега преузак оквир, па се врло брзо отиснуо на широке воде политичке историје. Непрекидно трагање за новим подацима по нашим, а нарочито руским архивима, чему се страствено одао, дало је свим његовим студијама, монографијама и расправама изванредну фактографску подлогу. Крећући се лако и суверено по једном дугом распону црногорске историје од XVIII до почетка XX века постао је један од ретких домаћих научника који су нововековну националну историју, у овом случају историју Црне Горе, не само познавали на бази извора и литературе него су о њој дуго истраживали, проналазили нове податке, давали нова тумачења и увек имали пред собом њену целину. С обзиром на то да је он један од наших најбољих познавалаца руских архива, изузетно драгоцених за црногорску историју, то му је, као и његово бављење црногорско-руским политичким везама, омогућило да историју Црне Горе посматра увек у оквиру општих европских збивања. Будући да је, поред осталог, стручној јавности дао и неколико одличних зборника докумената, онда је разумљиво што ја овај велики подухват који је данас

пред нама имао у академику Павићевићу таквог приређивача и творца кога би данас свака историографска школа с разлогом пожелела.

Др Радослав Распоповић, други приређивач, један је од најбољих представника нове младе генерације афирмисаних научника који се без комплекса, без зазора од ауторитета својих претходника, већ на почетку прихватио тешких научних пројеката и постигао сјајне резултате. Почео је са темама из правне историје Црне Горе, о чему сведочи његов магистарски рад *Пресјанак међународно-јавног конвентуалног црногорске државе*, да би се затим пребацио на проучавање дипломатске историје, из чега је одмах проистекло његово у научној јавности веома запажено и цењено дело *Дипломатија Црне Горе 1711-1918*. године. Бавећи се тако правном и дипломатском историјом осетио је потребу, с обзиром на то да се у свом истраживању сусрео са прворазредним изворима, да приреди збирку међународних уговора, што је учинио заједно са професором Гавром Перазићем. На основу свега тога др Радослав Распоповић се на најбољи начин препоручио да се заједно са академиком Павићевићем нађе у улози приређивача овог великог корпуса докумената и изузетног подухвата у нашој историографији.

Пред нама је, дакле, петотомни зборник докумената од огромног значаја за црногорску историју. Зборник прворазредних извора без којих та историја заправо не би била што је била и без којих она не би могла бити написана, и то састављен од докумената публикованих и архивских, њих 955, сви подведени под скроман, једноставан наслов *Црногорски законици 1796-1916*. У ствари, из њих зрачи целокупна историја Црне Горе и да изненађење, бар за неког, буде веће, из њих се пробија живот, право, политика, друштво, заправо једна модерна држава која је била правна, законита, у којој је кодификовано све што се могло. Из њих се сазнаје да је црногорско друштво било уређено по савременим стандардима, а закони писани вешто и мудро. Посебно се то односило на документе што их је састављао Валтазар Богишић, велики научник, слависта, један од највећих стручњака за словенско обичајно право, који је крстарио од Русије до Париза и Цетиња, и деценијама се дописивао са својим многоученим пријатељима, међу којима и са Стојаном Новаковићем. Управо ти документи били су прецизно, дуго и споро писани, и представљали су узор не само у балканским оквирима него и много шире.

Приређивачи, академик Павићевић и доктор Распоповић, у уводу, на почетку првог тома, детаљно су објаснили место ове збирке у досадашњој библиографији публикованих извора из црногорске историје. У најнеопходнијој мери изнели су досадашњу активност на издавању црногорских правних аката и побројали главне наслове. Указали су затим на принципе којих су се њих двојица придржавали приликом одабира докумената и образложили су своје одређење за њихово груписање. Сматрали су да не треба објашњавати техничке детаље у вези са приређивањем одабраних докумената, јер је довољно бацити поглед само на један од њих па ће сваком бити јасно чиме су се руководили. Поштовали су целину текста, с тим што су себи оставили слободу једино у избору

наслова докумената, укључујући и навођење времена настанка текста на оба календара. Напомене су дали у најнеопходнијој мери, што је у складу са начелом да се оваква врста докумената не сме преоптерећивати научним апаратом него их треба пустити да сами од себе говоре. А све то је у складу са оним принципима савремене науке који се односе и на приређивање историјске грађе. Штавише, приређивачи су учинили још један напор који ће олакшати истраживачима приступ одређеним документима: поред регистра личних и географских имена донели су и регистар правних појмова.

Документи у овој петотомној збирци су распоређени логички, у оквиру хронолошких целина и у складу са периодизацијом историје Црне Горе. Први том је обухватио време до 1878. а остала четири се односе на наредне године закључно са 1916. а са унутрашњим границама: 1905-том и 1910-том. У сваком од томова налази се по неколико кључних докумената из датог периода, који се тичу државне власти и уопште црногорског друштва, док сви остали на својеврстан начин сведоче о некој од карактеристика тадашње Црне Горе. И управо због разноврсности докумената, зналачки одабраних, тешко их је представити и по целинама, а чини ми се чак и пребројати. Међу њима се налазе уставна акта, престоне беседе, адресе владару, закони, законици, укази, правила, правилници, упутства, уговори, наредбе, уредбе, одредбе, реферати, прогласи, прокламације, расписи, планови, спискови, писма, пројекти, протоколи, извештаји. А тичу се свих органа власти, судства, школа, полагања испита, просветних реформи, читаоница, инвестиција, концесија, здравства, болести, финансија, новца, издатака, такса, пензија и пензионера, војске, ратних и операцијских планова, жандармерије, породице, друштва, и још тога толико, да је тешко све и побројати. Писци докумената или њихови потписници били су црногорски владар и његова канцеларија, министри и министарства, скупштински часници и појединци. У први том је унесено и неколико докумената руског порекла, а који се чине посебно занимљивим, јер осветљавају личност руског канцелара Горчакова кога у последње време све више открива и руска наука а изгледа и руска политика, о чему сведоче и резултати научног скупа о њему, који је одржан недавно у Москви. О њему је на скупу говорио и председник руске владе Примаков. Посебну групу докумената, а која испуњава цео трећи том, чини Општи имовински законик и остала документа везана за њега као и за делатност Валтазара Богишића, његовог творца, а који је једно време био и министар правде у Црној Гори. Ово су приређивачи учинили с разлогом јер се ради о једном од најзначајнијих црногорских правних споменика чији је аутор на најупечатљивији начин потврдио вредност довођења у непосредни склад обичајног права са грађанским законодавством а у вези са потребама модерног доба и у циљу практичне примене.

И на крају да кажем још нешто уместо закључка.

Генерацијски прилази проучавању прошлости су неминовни и то у бити представља стални допринос историјској науци како у сазнајној сфери тако и у њеном методском обогаћивању. То, међутим, не само да

не ослобађа нове генерације обавезе да се сваки пут враћају изворима, него их, штавише, приморава да их изнова ишчитавају. Ако се присети-мо речи Стојана Новаковића, које сам споменуо на почетку свог излагања, да се треба учити на грешкама или примерима из прошлости, онда на првом месту морамо ту прошлост добро да познајемо. Али и то нас мора подстицати да се увек обраћамо изворима. Разуме се, и свака добро написана студија томе може да служи као истински подстицај. Међутим, петотомни корпус докумената *Црногорски законици 1796-1916*, чији су творци академик Бранко Павићевић и др Радослав Распоповић, који покрива 120 година историје Црне Горе, у ствари је, сам по себи велики подстицај и прави изазов будућим поселницима историје. Али и не само њима. Сваки појединац, па и онај са најбезазленијим намерама, жељан само да завири у поједине документе, видеће у сваком од њих делић прошлости на најаутентичнији начин. А то значи да скуп докумената у ових пет књига даје целину прошлости Црне Горе у оним временским оквирима који покривају документи, и то, разуме се, у најчистијем изворном облику. Зато ће се свима нама учинити као да ову збирку нису направили двојица приређивача него цела једна научна институција. Заиста велики подухват на коме честитам најпре приређивачима, а затим издавачу коме то чиним и због импресивне опреме.